

عنوان: روش شناختی قرآن در تبیین راه های وصول به الگوهای معنوی

قرآنی

استاد راهنما : الهه عبدالعلی نژاد

اعضاء گروه : زهرا خواجه علی ، منصوره ریگی نژاد ، طیبه عباس زاده ،

حوزه علمیه حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها)

استان سیستان و بلوچستان

چکیده

پدیده مورد مطالعه در این پژوهش، الگوهای معنوی در قرآن کریم می باشد. خداوند متعال برای تزکیه و تربیت نفسانی بشر، الگوهای ارزشمندی را که در صفات عالی انسانی، ممتازند، معرفی نموده و این، یکی از روشهای مهم تربیتی است. با شناخت الگوهای معنوی در منظومه معرفتی، به احاطه علمی و تزلّع اعتقادی رسیده و در نظام رفتاری، به تصحیح در رفتار و ارتقاء فضیلت ها واصل می شویم. پژوهش حاضر درصدد پاسخ به سه سؤال اساسی است: چیستی الگوهای معنوی، چرایی و اهمیت بهره مندی از ایشان، چگونگی دستیابی و بهره مندی از این الگوها در قرآن. این تحقیق از نوع تحقیقات کیفی بوده که با مذاقه قرار دادن آیات الهی، بعد از تبیین مبانی قرآنی در ارتباط با الگوها، به توصیف و تحلیل روشهای قرآن در معرفی الگوهای معنوی پرداخته است. از جمله روشهای شناسایی شده: تصریح به اسوه بودن برخی الگوها، معرفی برخی به صورت ضمنی و از طریق فضایل اخلاقی، معرفی به صورت فردی، گروهی و یا در قالب عناوین کلی، می باشد.

واژگان کلیدی: اسوه ، الگوهای معنوی ، روش شناختی ، قرآن .

مقدمه

نیاز انسان به الگوی سالم ، ناشی از ویژگی تأثیرپذیری اوست . این ویژگی نقش مهمی در تربیت فردی و اجتماعی وی دارد . معرفی الگو و سرمشق کامل و نمونه ، بهترین شیوه تربیتی است ، در این راستا ارائه الگو و سرمشق و یا به تعبیر قرآن کریم ، « اسوه » مورد اهتمام خداوند متعال ، برای هدایت و راهنمایی بشر بوده است . خدای بزرگ الگوهای متعددی به عنوان حجت های خود برای همه انسان ها معرفی نموده تا با تأثیر پذیری از آن ها ، اعمال و رفتار خویش را بسنجند و مطابقت دهند . مقیاس قرار دادن افراد نمونه و الگو از مردان و زنان ، هدایت و راهنمایی انسان ها را آسانتر نموده است .

قرآن کریم اگر به توحید و عدالت ، صداقت و صبر و تحمل و اخلاص و دیگر صفات نیک و عقاید حسنه دعوت می نماید ؛ قبل از آن ، افرادی را که در این صفات و خصال ، برتر و پیشرو هستند را معرفی می کند . از جمله این افراد پیشرو و برترین الگوها ، پیامبران الهی در هر زمانی هستند که به عنوان الگوهای رفتاری بشر می باشند . ناگفته نماند همه ی انبیا الهی موظف بودند رفتار های پیامبران قبل از خود را سرمشق خود قرار دهند و به آن ها اقتدا نمایند و مردم نیز موظف هستند رفتار و اعمال انبیای گذشته و زمان خود را سرلوحه خود قرار دهند .

در قرآن کریم از این پیروی و الگوگیری به عنوان « اسوه » یاد می شود . « اسوه » معمولاً در مورد پیروی کردن از دیگران در اعمال نیک به کار می رود و در قرآن کریم دو بار درباره دو نفر از پیامبران بزرگ الهی - حضرت ابراهیم (علیه السلام) و حضرت محمد (صل الله علیه و آله و سلم) - آمده است.

نقش الگوها در هدایت و راهنمایی انسان ها به مثابه نقش سرمشق برای آموزش و نقش قطب نما برای پیمودن راه است . سرمشق در امر آموزش یک ضرورت است ؛ چرا که راهنما و الگوی آموزش است و بی وجود آن نوآموز نمی داند چه باید بنویسد و چگونه باید بنویسد.

الگوها معمولاً محل توجه و اعتنای فراوان افرادند و با توجه به درجات و مراتبی که هریک از آن ها دارند از اهمیت بیشتر یا کمتری نسبت به یکدیگر برخوردارند. الگوی تربیتی به فردی گفته می شود که در یک مورد خاص از رفتار و یا در زمینه های متعدد رفتاری، نمونه و سرمشق دیگران باشند. افراد جامعه، تحت تاثیر انگیزه های روانی (تربیت پذیری، قهرمان جویی و تقلید) نیازمند الگو و سرمشق اند، لذا هر کس و هر چیز را که قدری شایسته الگو بودن باشد و یا چنین نشان دهد، به عنوان الگو بر می گزینند.^۱

تقلید از الگوها آنگاه که با عنصر آگاهی کامل همراه باشد، در تربیت و رشد هرچه بهتر و سریع تر افراد تأثیر فراوان دارد؛ چرا که انسان آگاه با دید باز و اندیشه ی روشن و اراده محکم و با رجاء واثق و گام های مطمئن در مسیر کمال و راه رشد حرکت می کند.^۲

با توجه به اهمیت و نقش الگوهای معنوی در قرآن کریم، خداوند متعال به طرق مختلف؛ گاهی به صورت صریح و گاهی با اشاره و ضمنی، گاه به صورت فردی و گاه به صورت مجموعی یا با عناوین کلی به معرفی الگوها - چه الگوهای منفی و مذموم و چه الگوهای مثبت و ممدوح- پرداخته است.

که البته برای دستیابی به الگوهای قرآنی بایستی با روش معرفی ایشان در کلام الهی، آشنا باشیم. این تحقیق هر چند کوچک، گامی است برای شناخت روش قرآن در معرفی الگوهای معنوی، که با نگاهی موشکافانه این روش ها را اصطیاد و معرفی نموده و برای هر مورد مثال هایی را بیان کرده است.

تحقیقات متعددی در زمینه معرفی الگوهای قرآنی در قالب کتاب، پایان نامه و مقاله صورت گرفته که به تعدادی از آن ها اشاره می شود.

کتاب:

۱. عباسی مقدم، نقش اسوه ها در تبلیغ و تربیت، ص ۷۱ و ۷۲

۲. همان، ص ۵۶ و ۵۷

الگوی کامل نگاهی به سیره اخلاقی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) ، نوشته همت سهراب

پور.^۱

کتاب:

با عنوان رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) ، الگوی زندگی ، نوشته حبیب الله احمدی.^۲

کتاب:

سیره اخلاقی و رفتاری پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله و سلم) ، نوشته جواد محدثی.^۳

پایان نامه:

با عنوان سیمای شخصیتی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) در قرآن.^۴

پایان نامه :

با عنوان الگوسازی عملی سیره ی انبیاء در قرآن کریم در حوزه روابط اجتماعی.^۵

پایان نامه:

بررسی اخلاق اجتماعی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و روش الگوسازی آن در قرآن.^۶

پایان نامه:

با عنوان اخلاق پیامبر گرامی اسلام از دیدگاه قرآن و حدیث.^۷

مقاله:

با عنوان اسوه های قرآنی و شیوه های تبلیغی آن ها ، نوشته مصطفی عباسی مقدم.^۱

۱ . سهراب پور ، همت ، قم ، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم ، چاپ اول ، ۱۳۷۸.

۲ . احمدی ، حبیب الله ، قم ، انتشارات فاطیما ، چاپ دوم ، ۱۳۷۹.

۳ . محدثی ، جواد ، قم ، انتشارات ام ابیها ، چاپ دوم ، ۱۳۸۵.

۴ . مطیعی ، مرتضی ، پایان نامه ، دانشگاه : مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره) ، استاد راهنما : ممدوحی ، ۱۳۷۹.

۵ . محمد رعایایی ، استاد راهنما دکتر علی غضنفری ، بهمن ۹۵.

۶ . مرتضوی نژاد ، طاهره ، استاد راهنما دکتر نصرت نیل ساز ، بهمن ۹۱.

۷ . شفیعی ، زهرا ، دانشکده اصول الدین تهران ، گروه علوم قرآن و حدیث ، سال ۸۷-۸۸.

مقاله:

با عنوان مروری بر ضرورت و آثار الگو در سیره معنوی، نوشته جعفر ناصری.^۲

مقاله:

با عنوان سیره معنوی اولیاء در حیات طیبه، نوشته جواد محدثی.^۳

تمامی پژوهش های سابق بسیار ارزنده بوده و به نقش الگویی بزرگان دینی، خصوصا رسول گرامی اسلام (صل الله علیه و آله و سلم) پرداخته اند؛ ولی با جستجوهای صورت گرفته هیچ پژوهشی با عنوان مدنظر در این مقاله که روشهای قرآنی را در معرفی الگوهای معنوی را مورد مذاقه قرار داده باشد، یافت نشد.

چیستی الگو (اسوه) و الگوگیری

- اسوه در لغت

أُسْوَةٌ در لغت به معنی سر مشق، مقتدا و پیشوا می باشد.^۴

در مفردات راغب گفته شده «اسوه»، حالتی است که در آن انسان از دیگری پیروی می کند و شامل پیروی در خوبی و بدی می شود.^۵

- اسوه در فرهنگ قرآن

معنای قرآنی اسوه، هماهنگ با معنای لغوی آن می باشد و گفته شده: «أُسْوَةٌ» از «تَأَسَّى»؛ به معنای پیروی کردن، الگو و سرمشق قرار دادن است.^۱

۱. عباسی مقدم، مصطفی، نشریه پژوهش نامه تربیت تبلیغی، بهار و تابستان ۱۳۹۳، شماره ۳-۴.

۲. ناصری، جعفر، دو ماهنامه خلق، پیاپی ۶۰، مرداد و شهریور ۱۳۹۶.

۳. محدثی، جواد، نشریه کوثر، شماره ۱۹، ۱۳۸۵.

۴. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۱، ۸۷؛ الإفصاح فی فقه اللغة، ج ۱، ص ۵۳۴؛ حمیری، شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم، ج ۱، ص ۲۵۳؛ تهذیب اللغة، ج ۱۳، ص ۹۴.

۵. راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، ص: ۷۶.

سوی او حالت خشوع و خداترسی و احساس مسئولیت را در دل انسان زنده می‌کند و این یکی از آثار تربیتی ایمان به معاد است که همه جا در برابر انسان صحنه آن دادگاه بزرگ را مجسم می‌سازد و به انجام مسئولیتها و حق و عدالت دعوت می‌کند.^۱

-صابرین، صادقین، قانتین و...

«الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ»^۲

در این آیه ایشان را به داشتن پنج خصلت ممتاز توصیف کرده، که تقوای هیچ متقی خالی از آنها نیست.

۱- صبر، و اینکه این صفت اول ذکر شده به خاطر این است که مقدم بر خصلت‌های دیگر است، البته از آنجایی که در آیه، صبر را مطلق آورده، شامل همه صبرهای دیگر هم می‌شود: "صبر بر اطاعت"، "صبر بر ترک معصیت"، "صبر بر مصیبت".

۲- صدق و صدق هر چند حقیقتش به حسب تحلیل عبارت است از مطابق بودن ظاهر گفتار و کردار آدمی با باطنش، و لیکن اگر کلمه نامبرده را به این معنا بگیریم شامل تمامی فضائل می‌شود، دیگر حاجت نبود صابرین و قانتین و آن دیگر صفات را ذکر کند، پس قطعاً این معنای تحلیلی منظور نبوده، در نتیجه باید گفت که مراد از آن همان راستگویی است و بس (و خدا داناتر است).

و کلمه "قنوت" به معنای خضوع برای خدای سبحان است، که شامل عبادات و اقسام اطاعت‌ها می‌شود، و کلمه "انفاق" که "منفقین" اسم فاعل از آن است، عبارت است از دادن مال به کسی که مستحق آن است.

۱. مکارم شیرازی تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۲۱۶.

۲. آل عمران (۳)، آیه ۱۷.

منظور از کلمه: "استغفار" در سحرها نماز شب و استغفار در آن است، و روایات وارده، استغفار در اسحار را به نماز شب، و استغفار در قنوت آخرینش که همان یک رکعت "وتر" است تفسیر نموده‌اند.^۱

هر یک از این اوصاف بیان شده می‌تواند سرلوحه زندگی ره پویان راه حق قرار گرفته و آدمی را در مسیر سعادت پیش ببرد.

نتیجه گیری:

از پژوهش حاضر نتایج زیر حاصل آمده است

با توجه به نقش تعیین کننده و مهم الگوها در نظام فکری و رفتاری انسان، خدای بزرگ الگوهای متعددی به عنوان حجت های خود برای همه انسانها معرفی نموده تا با تأثیرپذیری از آنها، اعمال و رفتار خویش را بسنجند و مطابقت دهند.

خداوند متعال به طرق مختلف به معرفی الگوها پرداخته است. گاهی به صورت صریح و گاهی با اشاره و ضمنی، گاه به صورت فردی و گاه به صورت مجموعی یا با عناوین کلی، که توجه به این روشهای معرفی الگوها ما را به شناخت بیشتر و دقیق تر ایشان رهنمون می شود.

در قرآن کریم از واژه ی اُسْوَة ، معادل الگو در فارسی تعبیر شده است. اسوه در لغت به معنی سرمشق، مقتدا و پیشوا می باشد. که معنای قرآنی اش ، هماهنگ با معنای لغوی آن می باشد و الگو قراردادن شخصیت ها به این معنا است که اصول کلی و خط مشی آنان را شناسایی کرده و متناسب با شرایط زمانی خود آن اصول را پیاده کنیم؛ از این رو تبعیت در امور شخصی و جزء به جزء از الگوها مد نظر نمی باشد.

۱ . طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۳، ۱۷۵

بحث الگوگیری در قرآن کریم بر یکسری مبانی استوار است؛ از جمله آن: فطری بودن الگوگیری، تأکید بر دیدگاه وصل انگارانه و موفق در الگوگیری، دوام اصل الگوگیری و فایده مندی آن در طول زمان و تنوع جنسیتی در معرفی الگوهای معنوی در قرآن می باشد. الگوگیری از وجود الگوهای معنوی در قرآن آثار و برکات فراوانی در ساحت اعتقاد، اخلاق، اعمال و رفتار برای فرد الگو گیرنده، به ارمغان می آورد که با لحاظ آن به سعادت دنیوی و اخروی نایل می شود.

فهرست منابع:

قرآن کریم

نهج البلاغه

منابع فارسی

۱. طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، ۲۰ جلد، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی - ایران - قم، چاپ: ۵، ۱۳۷۴ ه.ش.
۲. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر مجمع البیان، ۲۷ جلد، فراهانی - ایران - تهران، چاپ: ۱.
۳. عباسی مقدم، مصطفی، نقش اسوه ها در تبلیغ و تربیت، نشر: ایران، تهران.
۴. قرائتی، محسن، تفسیر نور، ۱۰ جلد، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن - ایران - تهران، چاپ: ۱، ۱۳۸۸ ه.ش.
۵. مغنیه، محمدجواد، ترجمه تفسیر کاشف، ۸ جلد، بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم) - ایران - قم، چاپ: ۱، ۱۳۷۸ ه.ش.

منابع عربی

۱. حمیری، نشوان بن سعید، شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم، ۱۲ جلد، دار الفکر المعاصر، بیروت - لبنان، اول، ۱۴۲۰ هـ ق
۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ۱ ج، دمشق (بیروت): الدار العلم الدار الشامیه، ۱۴۱۲.
۳. طیب، عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، ۱۴ جلد، اسلام - ایران - تهران، چاپ: ۲، ۱۳۶۹ هـ.ش.
۴. فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، تفسیر الصافی، محقق: اعلمی، حسین، تهران: مکتبه الصدر، چاپ دوم، ۱۴۱۵ ق.
۵. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۶ ج، ۱۳۷۱.
۶. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ هـ.ق.
۷. بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن، قسم الدراسات الإسلامیه مؤسسه البعثه، چاپ: اول، قم، مؤسسه بعثه، ۱۳۷۴ ش
۸. قمی، عباس، سفینه البحار، چاپ: اول، قم، اسوه، ۱۴۱۴ ق.

منابع پیشینه

۱. احمدی، حبیب الله، قم، انتشارات فاطیما، چاپ دوم، ۱۳۷۹.
۲. سهراب پور، همت، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۳۷۸.
۳. شفیعی، زهرا، دانشکده اصول الدین تهران، گروه علوم قرآن و حدیث، سال ۸۷-۸۸.

۴. عباسی مقدم، مصطفی، نشریه پژوهش نامه تربیت تبلیغی، بهار و تابستان

۱۳۹۳، شماره ۳-۴

۵. محدثی، جواد، قم، انتشارات ام اییها، چاپ دوم، ۱۳۸۵.

۶. -----، نشریه کوثر، شماره ۱۹، ۱۳۸۵.

۷. محمد رعایایی، استاد راهنما دکتر علی غضنفری، بهمن ۹۵.

۸. مرتضوی نژاد، طاهره، استاد راهنما دکتر نصرت نیل ساز، بهمن ۹۱.

۹. مطیعی، مرتضی، پایان نامه، دانشگاه: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام

خمینی(ره)، استاد راهنما: ممدوحی، ۱۳۷۹.

۱۰. ناصری، جعفر، دو ماهنامه خلق، پیاپی ۶۰، مرداد و شهریور ۱۳۹۶.